

Polattağ, H. (2022). Dengbêjiya jinan di Radyoya Erîvanê da.

Folklor û Ziman. 3(2), 171-199

Wergirtin/received: 17.10.2022

Qebûlkirin/accepted: 17.01.2023

ORCID: 0000-0002-1777-0429

DENGBÊJÎYA JINAN DI RADYOYA ERÎVANÊ DA

Habibe Polattağ*

Kurte

Edebîyata dengbêjiyê di salên dawî da bala gelek akademîsyen û vekoleran kişandîye û bûye mijara gelek xebatan. Dengbêjiya jinan ji bûye mijareka sereke. Digel vê yekê afirînerî û îcrakariya jinan di vî warî da zêde nehatiye vekolan. Ev xebat dê vekolanekê di vê çarçoveyê da bike. Gelek berhemên dengbêjiyê ên klasîk ji aliyê jinan ve hatine afirandin. Jin di îcrakirina vê hunerê da ji her tim aktîf bûne lê ji ber şert û mercên civakî her tim gavekê li paş mêran mane. Piştî belavbûna radyoyan jinan derfet dît ku dengê xwe bilind bikin û di vê hunerê da ji pişt perdeyê derbasî sehneyê bibin. Dengbêj û stranbêjên Radyoya Erîvanê Sûsika Simo, Fatma Îsa, Aslika Qadir, Belga Qado û Zadiina Şekir di vî warî da bûne mînakên baş. Me di xebata xwe da pêşî nasandina dengbêjiyê kir, piştra me têkilîya jinan û dengbêjiyê nîrxand û di beşa dawî da ji me ji dengbêjên Radyoya Erîvanê çar mînakên ji jinan dan.

| 171

Peyvên Sereke: Dengbêjî, Fatma Îsa, Aslika Qadir, Belga Qado, Zadiina Şekir

* Vekolara Serbixwe. E-mail: polattaghabibe@gmail.com

WOMEN'S DENG BÊJ ON YEREVAN RADIO

Abstract

Dengbêj literature has attracted the attention of many academics and researchers in recent years and has been the subject of many studies. Women have also been one of the main subjects of dengbêj, but they have not been studied much as the producer and performer of this literature. This study aims to consider women as producers and performers of dengbêj. Most of the classic dengbêj products are produced by women. Women have always been active in the performance of dengbêj but they have always been one step behind men. After the spread of radio broadcasts, women had the opportunity to raise their voices and brought this art to the stage from behind the curtain. Dengbej and artists of Yerevan Radio Susika Simo, Fatma Îsa, Aslika Qadir, Belga Qado and Zadîna Şekir are important names in this field. In our study, first of all, the dengbêj tradition was briefly introduced. In the second part, an evaluation was made on women and dengbêj. In the last part, the four dengbêjs mentioned above were introduced from Yerevan Radio.

Keywords: Dengbêj, Fatma Îsa, Aslika Qadir, Belga Qado, Zadîna Şekir

Destpêk

Dengbêjî di salên dawî da bûye mijareka gelek populer. Gelek vekolerên kurd û yên biyanî li ser mijarê sekinîne û xebatên hêja derketine holê lê xabatên ku li ser dengbêjîyê ne, bi piranî behsa dengbêjên mêr kirine. Dema ku behsa jinan û dengbêjîyê tê kirin bi piranî jin wekî temayekê tên nirxandin. Di hin xebatan da jî ji ber sedemên polîtîk rola jinan hatiye romantîzekirin. Mijar carinan jî hatiye ajîtekirin. Erotîzma jinan, bedewîya wan bi berfirehî bûne mijara xebatên edebîyata dengbêjîyê. Xebatên ku li ser dengbêjên jin sekinîne gelek kêmtir in. Ji ber vê yekê me di vê xebatê da, hewl da ku em jinan wekî afirînerên edebîyata dengbêjîyê bikin mijar û astengiyên ku di îcrakirina dengbêjîyê da derketine pêşberî wan, şênber bikin. Gelek dengbêjên jin hene ku li hember keda xwe ya di vî warî da neketine lîteratura dengbêjîyê jî. Yanî keda jinan a li ser dengbêjîyê zêde nehatiye vekolan. Me xwest ku bi vê xebatê balê bikişînin ser vê valahîyê.

Wekî ku tê zanîn Radyoya Erîvanê di muzîka kurdî da û hafizeya gelê kurd da xwedîyê ciheka taybetî ye. Vê radyoyê gelek stran û melodiyên geleri tomar kirine û ew ji wendabûnê xelas kirine. Radyoya Erîvanê di serdema xwe da bûye navnîşana muzîka kurdî. Di wê serdemê da dengbêjên jin jî êdî bi saya radyoyan xwe di hunera dengbêjîyê da nîşan dane. Me di vê xebata xwe da xwest ku di minaka Radyoya Erîvanê da jinan, weku îcrakar û afrînerên edebîyata dengbêjîyê binasin û binirxînin. Li gor agahiyên li ber destê me, tenê di derbarê neh jinan da agahiyên birêkûpêk derketin. Me di gotara xwe da cih da Sûsika Simo, Fatma Îsa, Belga Qado, Zadína Şekir û Aslıka Qadir. Lewra hem di derbarê van çar kesan da agahiyên herî birêkûpêk hene hem jî dengbêjîya kurdî bi awayekî baş temsîl kirine.

Em dê di gotara xwe da pêşî dengbêjîyê bi kurtasî pênase bikin. Dûra em dê nîqaşên di derbarê dengbêjên jin da binirxînin û bi çend minakên dengbêjên Radyoya Erîvanê hewl bidin ku dengbêjên jin bidin nasîn.

Me ji bo xebata xwe ji çar hevpeyvînan sût wergirt. Ev hevpeyvîn bi Zeyneb Yaş (H1), Mahmut Begîk (H2), Aslıka Qadir (H3) û Têmûrê Xelîl (H4) ra hatine kirin. Em dê di gotara xwe da van hevpeyvînan bi hejmaran destnîşan bikin. Ji xeynî hevpeyvînan me ji gelek gotar û pirtûkan sût wergirt. Pirtûka Zeyneb Yaş *Şakarên Muzîka Kurdî* (2015), pirtûka Eskerê Boyik *Çanda Kurdên Sovêtê* (2012), Gotarên Selada Oztürk, Rojda Zaman, Canser Kardaşî ji bo nivîsîna gotarê çavkanîyên me

yên sereke bûn. Herweha me ji çavkanîyên dîtbarî û bihîzîyarî jî sûd werdirt û me li ser gelek belgefilm, bernameyên televîzyonan û qeydên Radyoya Erîvanê vekolan kir. Di heman demê da me ji gelek çavkanîyên dijîital jî sûd wergirt.

1. Edebîyata Denbêjîyê

Dengbêjî di edebîyata kurdî ya devkî da xwedîyê cihêkî taybetî ye. Kurd, ji ber ku dereng derbasî çanda nivîskî bûne heta roja me jî çanda xwe û dîroka xwe bi awayekî devkî gihandine roja me. Veguhestina çandê bi berhemên devkî yê edebî pêk hatîye. Yek ji wan cureyên berhemên edebî yê devkî jî dengbêjî ye. Kurdan herçiqas berhemên xwe yê devkî derbasî nivîsê kiribin jî çanda wan a devkî niha jî didome. Wekî ku Selda Oztürkê jî anîye ziman “Dengbêjîya kurdî ji ber kêmasîya çavkanîyan bi Evdalê Zeynikê tê destpekirin lê hin çavkanî behsa dengbêjê Mîr Şeref (Mîrê Hîzanê) Selîm Silêman jî dikin.” (Öztürk, 2012, r. 10).

Hin vekoler dengbêjîyê wekî “dengbêjîya di bin patronajê da û dengbêjîya serbixwe” dikin du beş (Hêja, 2015, r. 39). Dengbêjên ku di bin sîya hamîyekî da bûn hunera xwe di dîwanên mîr û began da îcra dikirin û dengbêjên serbixwe li gundan digerîyan û hem di dawetan da hem jî di şevbuhêrkan da karê dengbêjîyê dikir û debara xwe bi vî karî dikir. Yildirimçakar jî dengbêjîyê wekî dengbêjîya klasîk û ya modern dike du beş. Ew tîne ziman ku bi pêşketina amûrên teknolojiyê, guherînên civakî îmkân daye jinan ku vê hunerê îcra bikin. Li gor tesnîfa Yildirimçakarî dengbêjîya klasîk, dengbêjên dîwanan yan jî yê di bin patronajê da; dengbêjîya modern jî kesên ku berhemên dengbêjîyê piştî hilweşîna patronajê îcra kirine, îfade dike (Yildirimçakar, 2020, r. 88, 89).

Hin dengbêj di dîwanên mîr û began da xwedîyê statuyeka bilind bûn, hin jî wan jî di dawet û şevbuhêrkan da kêfxweşî didan xelkê. Dengbêj di nav gel da xwedîyê îtibarekê bûn. Ew wekî rihsipî dihatin pêşwazîkirin. Dengbêj di nava hemû malbat û eşîran da bi rehetî digerîyan. Dengbêjan karîbû di nava eşîrên dijmin da jî bi rehetî bigerîyana. Wan mijarên rojane û yê dîrokî li gor meqamekî bi enstruman yan jî bêyî enstruman pêşkêş dikirin. Şerê eşîran yê navxweyî, evîn, karesatên xwezayî û hwd. dibûn mîjara berhemên wan. Gelek dengbêj amûreka lêdanê bi kar nayînin. Tenê destê xwe dibin ser kerikê guhê xwe û dibêjin. Li hin herêman amûrên wekî tembûr, ribab, bilûr û kemanê tîne bikaranîn. Dengbêj jî vebêj in. Ew ji îcrakirina hunera xwe çêjeka mezin distînin û bi kêfxweşî distirên (Uzun, 2006, r. 30. ; Kardaş, 2012, r. 201. ; Çiftçi, 2015, r. 110-124).

Dengbêj, serpêhatiyên civakî di stranên xwe da zindî dihêlin. Dema ku stranên wan digihîjin nîfşên nû, ev bûyer jî di hafizeya gel da tèn parastin. Bi gotineka din dengbêjan serpêhatiya gelê kurd, nîfş bi nîfş heta roja me anîne. Dengbêj ji ber fonksiyona veguhestina çandê û bûyerên dîrokî wekî hafizeya gel jî tèn pênasekirin. Dengbêj heta niha bi navên cuda hatine binavkirin: Çîrokbêj, stranbêj, kilamxan, stranvan, qesîdebêj û mitrib hin ji van in.

Di serdema mîrektiyan da mîran dengbêjan hîmaye dikirin. Çavkanîyên nivîskî li ser vê mijarê kêma in lê yên heyî têra xwe agahîyan didin. Ji ber kêmbûna dokumanên nivîskî navên dengbêjên ku di bin patronajê da ne, kêma in. Yên heyî ev in: Selîm Silêman, Evdalê Zeynikê, Gula File, Karapêtê Xaço, Dengbêj Çingo, Şerîfê Çingo, Biroyê Şerqî, Şêx Silê, Dengbêj Sidiqo, Ehmedê Fermanê Kîkî û Pero (Gürür, 2014, r. 17-73. Celîl, 2016, r. 613).

Dengbêjên serbixwe yan jî dengbêjên ku ne xwediyê hamiyekî ne li gundan digerin, di dawet û şevbuherkan da hunera xwe îcra dikin û debara xwe bi vê yekê dikin:

Dengbêj her tim li coxrafyaya Kurdistanê digeriyan. Wan bi vê yekê çanda kurdî ya neteweyî jî di nava gel da belav dikirin. Dengbêjan çîrokên xwe zêdetir, êvaran di şevbuherkan da vedigotin. Bi taybetî di şevên zivistanê yên dirêj da. Ji xeynî vana li devera Colemêrgê kesên bi navê dengbêjên dîlanan jî hene û ew havînan diçin zozanan û kîngê bê xwestin stranên xwe dibêjin. Ji bilî ev kesên ku bi navê "Mitrib" tèn zanîn zêdetir li devera Mêrdînê dengbêjiyê îcra dikin. Mitrib, stranên xwe bi sazê xwe yê bi navê ribabê dibêjin. Yên ku li tembûr û sazê dixistin jî hebûn. Wan li gundan çîrok, stran yan jî lawik digotin. Tiştên ku digotin li ser kêf û şahiyê bûn. Dengbêjên ku havînan li zozan û gundan digeriyan jî hebûn. Wan çîrokan xwe digotin û xelat werdigirtin. Dengbêj di şevên zivistanê da li dîwanxaneyên gundan distran (Pariltî, 2006, r. 82, 83).

Dengbêj dema ku diçe cihekî, axa yan pêşengê wê derê kî be li mala wî distirê. Dengbêjên ku li gund diman çîrokên xwe li ber girseyeka mezin digotin. Dengbêjan li hin deveran bi saz digotin li hin cihan jî bê saz digotin. Mînak li Colemêrgê saz nayên bikaranîn. Sazên ku tèn bikaranîn jî li gor deveran diguherin. Li Kafkasan qewal û duduk, li Mêrdîn, Amed û Rihayê saz, ribab û tembûr derdiketin pêş (Pariltî, r. 82, 83).

Berhemên dengbêjiyê li gor hin şert û mercan tèn dabeşkirin. Heta li gor vê dabeşkirinê hin îcrakar wekî dengbêj hin ji wan jî wekî stranbêj tèn qebûlkirin.

Mînak hin kes tenê îcrakarên li dîwanan wekî dengbêj qebûl dikin, hin kes jî li gor naverok û cureyê hunermendan wekî dengbêj yan jî stranbêj qebûl dikin. Gungum, dengbêjî û stranbêjîyê ji hev cuda dike. Li gor wî stranbêj stranên ku berê ji aliyê dengbêjan ve hatine afirandin û hatine îcrakirin di roja me da dibêjin (Gümgüm, 2017). Begik jî pênaseyeka weha dike: “Dengbêj di heman demê de dibe ku stranbêj be jî. Dengbêj stranên berê û yên ku dengbêjên din afirandine dikare bêje û dibêjin jî. Divê bi şertê ku naveroka kilamê neguhêre, bikare kilamên heyî bêhtir bixemilîne, lê zêde jî bike (Beğik, 2013, r. 23). Begik di hevpeyvîna xwe da jî weha dibêje:

Bi min dengbêj ew kes e ku hem stranên xelkê dibêje hem bi xwe jî stranan çê dike. Bi min di dengbêjîyê da ast hene. Ên ku kilamên kesên din dibêjin. Ev astekî ye, ev bi xwe jî jê ra bîrekî lazim e û me'rifetek, hunerek jê ra lazim e. Ên ku bi xwe stranan çê dikin, hene destanan dibêjin çunkî destan bavê helbest û pexşanê ye, bavê romanê ye. Di nava destanê da mîtoloji heye. Li “Memê Alan” binêre tê da mîtoloji heye, gotin heye, behsa bûyerê dike. Bi bûyerê ra jî tu dibînî kilamê dike navê. Dibê Zînê weha got, Memê weha got... (H2).

176 | Li gor mînakên li jor em dibînin ku dengbêjîyê heta roja me guherînên giring derbas kiriye. Dengbêjî jî dîwanan derbasî radyoyan bûye û îro jî ev kevneşopî ne bi halê xwe yê resen be jî tê îcrakirin. Divê ev yek ne wekî dejerenasyonekê lê wekî geşedaneke/adaptasyonekê were nirxandin lewra ku ev adaptasyon nebûya niha dê dengbêjî bi temamî jî holê rabûya. Divê neyê jibîrkin ku dengbêjî jî bo muzîka kurdî jî bûye hîmek jê neger û ku îro em dikarin behsa muzîka kurdî bikin ev jî bi saya mîrasa dengbêjîyê ye.

Ji ber ku mijara gotara me dengbêjên jin in û hemû dengbêjên ku mijara me ne di radyoyayan da hunera xwe îcra kirine, em dê jî wan li gor dengbêjên modern û yên serbixwe (yên ne di bin patronajê da) binirxînin.

2. Jin: Afîrîner û Îcrakarên Dengbêjîyê yên hem Nepen hem jî li ber Çavan

Derbarê dengbêjiya jinan da gelek nîqaş hene. Hin vekoler karê ku jin dikin bi stranbêjîyê sîncardar dikin hin kes jî li dijî vê yekê derdikevin. Ku mebest dengbêjiya dîwanan yan jî patronaj be Gula File û Pero di vir da dibin mînak (Celîl, r. 613). Ji keynî Gulê û Peroya Kor navê Hemîde jî di çavkanîyan da derbas dibe. Hemîde di salên 1900an da li Hekariyê jîyaye. Peroya Kor li herêma Bişêriyê dengbêjî kiriye û di dîwanan da straye (Öztürk, r. 109). Ku jî dengbêjîyê meqsed dengbêjiya dîwanan

be ev sê mînak tenê jî bes in ku mirov bikare behsa dengbêjîya jinan bike. Li aliyê din tê zanîn ku jinan di qadên biçûk û civînên navxweyî da dengbêjî kirîye. Li hin deveran jî di konan da dema ku civata dengbêjîyê dihate amadekirin perdeyek di navbera jin û mêran da dihate danîn û jinan li dû vê perdeyê distran (Beğik, 2012).

Di çavkanîyên li ser dengbêjan da, zêdetir behsa dengbêjên mêr tê kirin. Em dizanin ji ber çanda bavkanî, di nava kurdan da jinan karê dengbêjîyê, wekî mêran bi awayekî aşkera îcra nekirine. Ji ber vê yekê jî digel ku navê gelek dengbêjên mêr gihaştîye roja me, lê navê dengbêjên jin gelek kêm in. Vekoler vê yekê bi çanda kurdan a bavkanî û bandora dinê îslamê ve girê didin. Lê wekî ku em dê di beşên din da bibînin di civaka kurdên êzdî da jî gelek astengî li ber dengbêjî û stranbêjîya jinan çê bûne. Herçiqas jin di warê dengbêjîyê da rastî gelek astengîyan hatibin jî, karê dengbêjîyê berdewam kirine û wekî afirînerên berhemên dengbêjîyê di çanda kurdî da cihê xwe girtine.

Dengbêjên wekî Gulê, Hemîde, Pero, Meyrem Xan, Fatma Îsa û Eyşe Şanê nûnerên dengbêjên jin ên pêşî tî qebûl kirin. Îro, şert û mercên jinan li gor serdemên berê baştir bûne lewra jin bi awayekî hêsantir dikarin karê dengbêjîyê bikin (Yıldırımçakar, r. 95). Dîsa jî di nava gel da qismek hê jî bi awayeka neyînî li hunera wan a dengbêjîyê dinihêrin

Weku ku li jor jî hate behskirin, jinan di nav civakê da wekî mêran derfet nedîtine ku bi serbestî karê dengbêjîyê bikin. Jinan ji ber adetên çanda bavkanî, nikarîbûn wekî mêran gund bi gund bigerin û di dîwanan da dengbêjîyê bikin. Ev tê wê maneyê ku jinan ji aliyê aborîyê da ji vî karî sûd wernegirtine. Di heman demê da ew statu û rêzgirtina ku di dengbêjîyê da dibe para mêran jî bi dest nexistine. Çavkanî nişan didin ku digel vê yekê jinan dîsa jî karê dengbêjîyê kirîye û hunera xwe dîrî sehneyê (yan jî dîwanan) be jî afirandîye. Herweha jinan di veguhastina dengbêjîyê û hêmanên devkî yên din da jî roleka aktîf girtîye. Jin berîya serdema modern ji perwerdeya zarokan perpirsyar bûn. Wan zarok bi lorî, çirok û kilaman mezin dikir. Bi vê yekê jî çand vediguhastin nîşên nû û gelek dengbêjên navdar cara ewil ji dêya xwe yan jî ji pîrika xwe berhemên dengbêjîyê guhdarî dikir. Vekoler Zeyneb Yaş li ser mijarê tespîtên xwe weha îfade dike:

Min 110 hunermend di du cildên Şakar (Şakarên Muzîka Kurdî) de nivîsîne. Ez dikarim bêjim ji sedî heştê yê wan rol modela wan dêya wan bûne. Di vir de erê jin ne dengbêjên ku em bêjin civata ne. Em ê vê veqetînin ji dengbêjîya ku jin bi xwe diafirîne, peyda dike... Em ê yekî ji yekî kêmîtir yan zêdetir nebînin lê karê hunerî dengbêjan kirîye ama bingeh û esasê wê jin e lê belê jinan jî ew tiştê ku jinan kirîye mixabin di nav civatê de nehatîye naskirin, nehatîye biqîmetkirin. Ji ber wê yekê navek lê nehatîye kirin. statuyek wan tune bûye (H1).

Ji bo dengbêjîya ku di bin banê patronajê da ye tenê du mînakên jin hene ew jî Gula File û Pero ne lê agahîyên derbarê wan da jî tenê devkî ne yanî derbarê wan da agahîyên nivîskî di dest da tune ne. Em ji ansiklopedîya Celîlê Celîl hîn dibin ku dengbêjeka bi navê Pero di dîwanan da straye û bi Evdalê Zeynikê ra jî stran gotine. Hemû xebatên ku behsa Evdalê Zeynikê dikin behsa Gula File jî dikin û radigihînin ku Gulê di dîwana Surmeli Mehmed Paşa da dengbêj bûye û bi Evdal ra ketîye lecê. Li gor ku Ahmed Aras radigihîne Evdalê Zeynikê di vê lecê da zora Gulê birîye û bi ser ketîye.

Piştî sê roj û sê şevan Gulê dest li ber Evdal datîne, dibê Evdal haza ku tu şairî û şairekî bê emsal î... Evdal dibê: Gulê tu jî şaireke pir mezin î. Heta niha tu kesî li pêşya min ewqasî berxwe nedaye (Aras, 2018. r. 41-48).

178

Ev sê mînak îhtiala hebûna dengbêjên jin ên ku di dîwanan da dengbêjî kirîye tîne bîra mirov. Li aliyê din rastîyek weha jî heye ku Dengbêj Gulê dibe ku ji ber ku ne misilman bûye karîbûye dengbêjî bi mêran ra bike û di dîwanan da bistirê. Mehmûd Evdila (Beğîk) tîne ziman ku dibe ku Gulê kurdeka Mesîhî (Xirîstîyan) be jî (H2). Rastîyeka weha jî heye: Jinên ku ji çîna bilind bûne xwedîyê hêzekê bûne, karîbûne li derveyê adetên civakê tevbigerin. Yanî ku ev hêz dîtîbin îhtîmal çê bûye ku di dîwanan da jî wekî dengbêj cih bigirin. Tiştêkî din jî ew e ku di dîroka wêjeya kurdî da gelek helbestvanên jin hene. Feqî Huseyin Sagnîç jî edebîyata yaresanan navê gelek helbestvanên jin dide: Celale Xanima Loristanî, Rihan Xanima Loristanî, Lîza Xanim, Xatû Mey Zerd, Daye Xanima Serketî, Fatîme Lorîya Goranî, Yay Hebîbeya Şarezûrî, Nazdar Xanima Şîrazî, Nergîz Xanima Şarezûrî, Xatûn Dayrakî Rezber, Xatûn Zerbanuya Derzyanî, Senem Xanima Dewdanî û Mestûre Kurdistanî (Sagnîç, 2014, r.88, 172). Ku jinan wekî şair di wêjeya kurdî da cih girtîbin helbet wekî dengbêj jî girtîne lê ji ber çanda devkî ne tenê dengbêjên jin, yê mîr jî bi demê ra hatîne jîbîrkirin û dîroka dengbêjîya kurdî bi çavkanîyan herî dûr gihîştîye Evdalê Zeynikê û Gula Fille. Bazidî jî tîne ziman ku keçên kurdan jî xwendine û

perwerde ji melayan dîtine. Jin di heman demê da bi mêran ra beşdarî dîwanan jî bûne (Bazidî, 2010, r. 58). Digel vê yekê derbarê dengbêjîya wan da agahî tune ne. Helbet zelalkirina vê mijarê vekolaneka berfirehtir dixwaze û ne mijara vê xebatê ye. Niha em dê li ser pirsgirêkên ku jinan di warê dengbêjîyê da jîyane bisekinin.

Em ji çavkanîyan dizanin ku jinan di hemû warên jîyanê da wekî dengbêj cih girtine. Mînak: “Di nava kurdan da şahîyeka ku salê du caran tê pîrozkirin heye. Ev şahî di demsalên payîz û biharê da tê pîrozkirin. Navê vê şahîyê *serûn* e. Ev şahî, şahîya jinên kurd a herî girîng e. Di van şahîyan da jinên ji rêzê û yên ku ji çîna serdest in bi hev ra ji mêran dûr, heta êvarê stran digotin, govend digirt û xwarin dixwarin” (Mojab, 2013, r. 268). Li gor agahîyên ku Bazidî dide, di nav civaka kurdan da pîrejin, ciwanan li dora xwe dicivînin û li ser kar û barê dinyayê, li ser dîrokê (şer, serhildan, bûyerên xwezayî), li ser adet û rusumatên kurdan heta tecrubeyên xwe ji wan ra dibêjin. Yanî wan perwerde dikin (Bazidî, r. 57). Ev rola jinan a li ser perwerdeyê û li ser veguhestina çanda devkî nîşan dide.

Ew jî mewlud didene xwendin, mêr cuda û jin cuda zad û te’aman tedarik diken û bixuran disojin. Dawetên wan zaf bi deng û bi stran in ew berîte dibêjin, bi govend stran û bi reqs dikin. Jin û mêr, keç û law hemû bi hev ra di destê hev da govend digirin û keç û bûkên wan dilizin û stranan dibêjin (Bazidî, r. 50, 60).

Jinan di van civînan da mêwlûd xwendine û dua kirine. Herwiha wan di dawetan da jî gelek stran afirandine û gotine. Yıldırımçakar radigihîne ku “Di jîyana rojane da bi tenê jin lorî û zêmar/şînî’yan dibêjin. Ev cure bi tenê malê jinan in. Jin van cureyan diafirînin û dibêjin. Mêr ne vana diafirînin ne jî dibêjin (Yıldırımçakar, r. 92).

Ji agahîyên li jor jî dîyar e ku jinan karê dengbêjîyê di nava civatên jinan da, di dawetan da li şahî û pîrozbahîyên gelerî û di şînan da kirîye. Yanî di her warê jîyanê da jinan berhemên dengbêjîyê ava kirine û hem bi afirandina berhemên xwe hem jî bi veguhestina van berheman bûne parçeyek çanda devkî ya kurdî. Lê belê di civaka kurdî da ji bo dengbêjîyê karê jinan ne hêsan bûye. Ji ber zextên civakî jinan wekî dengbêjên mêr nikarîbûne bi rehetî dengbêjîyê bikin û berhemên xwe belav bikin. Ew, rastî gelek astengî û zextan hatine. Li gor agahîyên di dest da berîya îslamîyetê jin azadtir bûn û karê dengbêjîyê jî bêtir ku werin astengkirin îcra kirine. Pariltî li ser mijarê weha dibêje:

Di nava kurdan da dengbêjên jin hebûne lêbelê ew derneketine pêş. Jin, heta ku kurdan dîne îslamîyetê qebûl kirîye bi mêran ra xwediyê heman şert û mercan bûne. Piştî îslamîyetê bi zextên dinî ev wekhevî kêm bûye lê bi temamî tîk neçûye lewra kurd ji hin adetên xwe qet venegerîyane. Îcrakarên kilaman bi piranî jin bûn. Îro niha jî gelek kilamên ku berbelav in ji devê jinan hatine gotin. “Lawikê Metîni”, “Derwêşê Evdî” û “Ehmedo Ronî” ji vana hinek in (Parlî, r. 21, 22).

Dîsa em ji Pariltiyî hîn dibin ku berîya îslamîyetê jinan li ba mêran jî stran gotine lê piştî îslamîyetê tenê di civatên jinan da strane. Piştî îslamîyetê dema ku jinekê li cihê ku mîr lê ne stran bigota, konên wan bi perdeyan dikirin du cih. Ev rewş di nava kurdên êzîdî da cuda bûye. Jinên kurd ên êzîdî di warê dengbêjiyê da ji yên din azadtir bûne. Lewra dengbêjên jin di nava wan da zêdetir in û ev jinan dikaribûn bi mêran ra jî kilamên xwe bigotina (Parlî, r. 21, 22). Wekî ku em dê di beşên din da bibînin ev rewşa jinên êzîdî bi demê ra guherîye û di serdema Radyoya Erîvanê da jinên êzîdî jî ji ber dengbêji û stranbêjiyê rastî gelekî zextan hatine.

Ji ber tunebûna çavkanîyan, niha nayê zanîn ku di serdemên berê da jin di warê dengbêjiyê da rastî pirsgirêkên çawa hatine. Wekî ku li jor jî hatîye behskirin dengbêjên jin ku navê wan tê zanîn yên herî kevn Gulê, Pero û Hemîdeyê ne. Piştî wanên ku navên wan tên zanîn û di derheqê wan da çavkanî hene, yên herî kevn Eyşe Şan, Meyrem Xan, Nesrîn Şerwan, Aslıka Qadir û Fatma Îsa ne. Pirsgirêkên ku di warê dengbêjiyê da derketine pêşîya wan ji xebatên ku li ser wan hatine kirin, tên zanîn. Em derbarê pirsgirêkên dengbêjên jin ên serdema dawî da yanî yên di roja me da jî ji teza Selda Oztürkê û belgefilma Rewşan Çelikerê hînî agahiyên giring dibin (Çeliker, 2014). Oztürkê ji bo teza xwe li Wanê bi dengbêjên jin ra hevpeyvînek kirîye. Dengbêjên wekî Gazin (Raziye Kızıl), Dengbêj Meryem (Meryem Tuncer), Dengbêj Mukaddes (Perihan Yıldırım), Dengbêj Muhacir (Muhacir Adsız) û Kevser Ersoz pirsgirêkên ku derketine pêşberî wan, anîne ziman û digel van pirsgirêkan jî karê xwe yê dengbêjiyê bînavber meşandîye.

Pirsgirêkên herî mezin ji ber çanda bavkanî û ji ber hincetên dinî derketine pêşberî jinan. Jin bi qedexekirin û zextên curbibur ra rûbirû mane. Dengbêji, bi hinceta ku guneh e li jinan hatîye qedexekirin. Dengbêj Muhacirê tîne ziman ku ji ber gunehbûnê, dev ji dengbêjiyê berdaye. *Min xwe neda vî karî, min xwe da dîne xwe û Qur'ana xwe. Kalê min li Îranê xelîfe ye, wê çavê min kor bibe* (Öztürk, r. 164). Dengbêj Mukaddes dema ku behsa qeydkirina dengê xwe ya cara yekem ya di teybekê da dike, weha dibêje:

Bi bûka malê ra, me xelkên malê di xew ra kir. Qedexe ye, dê çawa jinek di teybê da dengê xwe qeyd bike, stranan bibêje. Tişteki wisa tune ye, qedexe heyê, mirin heyê. Wê te bê dudilî ser jê bike wele [ji bo mêrê xwe dibêje]. Dikin yanî. Me jî bi nepenî dengbêjî kirîye (Öztürk, r. 159).

Li Bakûrê, “Îro çanda bavkanî bi temamî nebe jî di çanda kurdî da berbelav e. Pergala eşîretê, bi mudaxeleyên sîyasî û tevgerên civakî qels bû.” (Zaman, 2019, r. 25). Vê qelsbûnê di civakê da cihê jinê jî guherand. Zextên ku li ser jinan hebûn bi temamî ranebûbin jî hinek sivik bûn. Dengbêjeka wekî Eyşe Şanê bi saya vê guherînê li bajarên Tirkîyeyê xebatên xwe domand û dengê xwe li hemû erdnîgarîya Kurdistanê belav kir. Wê dîsa jî gelek zehmetî kişandin lê ji guherînên civakî sûd wergirt û nav û dengê xwe li hemû welatî belav kir.

Dengbêj Muhacir Adsız jî derbarê mijarê da weha dibêje: “Piştî ku ez zewicîm strîna min qedexe bû, dema nezewicî bûm min digot. Min li dîwanan digot lê bavê min nedihîşt ku derkevim dîwanên mêran.” (Öztürk, r. 115). Ji van mînanan dîyar e ku mêr bi du awayan li dijî dengbêjîya jinan disekin. Ya yekem ew e ku mêran jin di hunera dengbêjîyê da ji xwe ra wekî reqîb dîtine lewra bi kêmi behsa wan kirine. Ya duyem jî jinekê dema ku bi karê dengbêjîyê mijûl bûye di civakê da pêşîya her kesî yan mêrê wê yan jî bavê wê li hember wê derketiye.

Astengîyeka din jî helwesta dewletên serdest a li hember ziman û çanda kurdî ye. Dewletên serdest bi taybetî di mijara ziman da gelek tund in û dengbêj jî rastî vê tundîyê hatine û hîn jî tên. Helbet ev zextên hêzên serdest ne tenê ji bo jinan jî bo hemû dengbêjan bûn lê ji ber ku mijara me dengbêjên jin in, em dê tenê behsa astengîyên li ber jinan bikin. Piştî ku li Îranê Xumeynî dibe desthilatdar li hember stranbêjan, bi taybetî jî li hember jinan pêşî tê girtin. Îran Xanim jî yek ji wan e. Ew jî ber zextên dewletê mecbûr dimîne ku xebatên xwe bi nepenî bimeşîne (Yaş, 2020 r. 49, 50). Dengbêj Gazin di salên 1990an da ji ber ku stranên kurdî gotine sê doz lê hatine vekirin û ceza lê hatiye birîn. Ev zextên li ser wê di wan salan da namîne û di cotmeha 2010an da dîsa salek ceza lê tê birîn. Sebeba vê yekê jî dîsa du stranên kurdî ên bi navê “Megrî” û “Lo Lawo” ne. Hozan Canê (Saide Înac) di 20 salîya xwe da ji ber ku stranên bi kurdî dibêje tê girtin. Ew di 2018an da dîsa tê girtin û bi endamîya rêxistinê tê sîncarkirin. Digel ku parêzerên wê bêsûcbûna wê îsbat dikin dîsa jî ceza lê tê birîn. (Dündar, 2020). Canê piştî îtiraza parêzerên wê hat berdand lê di vê navberê da du salan di girtîgehê da ma (Rudaw, 2020).

Di derbarê jinan da mijareka din jî ew e ku gelek stranên ku ji aliyê jinan ve hatine afirandin ji aliyê mêran ve hatine gotin û belav bûne. Hemû çavkanî li ser vê mijarê li hev dikin. Ji ber ku jinan nikaribûne wekî mêran bi rehetî derkevin nava civatan û li gund û bajaran bigerin, nikaribûne hunera xwe di nava gelî da belav bikin. Stranên ku ji devê jinan tên gotin bi piranî mêran ji jinan guhdarî kirine û di nav gelî da belav kirine û gihandine heta roja me. Li ser mijarê mînakêka şênber jî heye: Dengbêj Reso li Qereziyê li gundê Qizqaniyê stranekê ji jineka bi navê Cewê guhdarî kirîye û ji ber kirîye. Dema ku Reso stranê ji ber dike û ji Cewê ra dibêje, ew kêfxweş dibe ku dê strana wê bi saya Reso belav bibe û neyê jibîrkirin (Badıkanlı, 2020). Gelek stranên ku ji devê jinan hatine gotin bi vî awayî gihîştine roja me û bûne anonîm. Lê pirseka weha heye “gelo hemû stranên ku ji devê jinan tên gotin bi rastî jî jinan afirandine an fenteziya mêrekî ye? An çiqasî wê rast e, çiqasî wê fantezî ye?” (Hêja, r. 41). Hêja di gotara xwe da vê pirsê dike û ji bo zelalkirina mijarê metodeka lêhûrbûnê pêşniyaz dike. Bi bikaranîna zimanî (bi peyvên ku hatine bikaranîn û uslûb) û bi perspektîfa axiverê/a stranê ev yek dikare were zelalkirin.

182 | Bi destpêka weşanên radyoyê ji bo jinan derfet çêbû ku dengê xwe di nav hemû civakê da belav bikin. Ev yek di dengbêjîyê da serdemeka nû bû. Ne tenê ji bo jinan ji bo hemû dengbêjan guherînên mezin derketin holê. Êdî dengbêjek ne tenê li herêmekê, dikaribû li hemû welat nav û dengê xwe belav bike. Sistema patronajê hilweşîya lê radyoyan ev valahî dagirt. Çi jin çî mêr hemû dengbêjên ku îro dengê wan gihîştîye roja me, bi saya van qeydên plak û radyoyan e. Di vir da radyoyên herî giring bêguman Radyoya Bexdayê û Radyoya Erîvanê ne. Dengbêj û stranbêjên wekî Eyşe Şan, Meyrem Xan, Îran Xan, Nesrîn Şêrwan, Elmas Xan, Fewziye Mihemed, Gulbihar (Fayîze/Fatima) Mihemed di radyoya Bexdayê da; Sûsika Simo, Fatma Îsa, Aslıka Qadir, Belga Qado, Zadına Şekir, Cemîla Çawîş (Yaş, 2015, c1. r. 98, 421, c2. r. 74, 381). û gelekên din jî bi Radyoya Erîvanê derfet dîtine ku stranên xwe bi hemû gelê kurd bidin nasîn. Mînakên ku em dê niha li jêr bidin hemû ji Radyoya Erîvanê ne.

3. Dengbêjên Jin ên Radyoya Erîvanê

Li gor listeya dengbêjên Radyoya Erîvanê nêzî sî û sê jinan wekî dengbêj li wir stran gotine (Demirel, 2020) lê mixabin hejmara yên ku em di derbarê wan da xwedîyê agahîyan in gelekî kêma in. Heta yên ku ji gundan stranên wan hatine berhevkerin bi navê xwe yê rastîn jî di vê listeyê da nînin.

Kurdên Kafkasyayê peyva dengbêjî û stranbêjîyê di heman maneyê da bi kar tînin lê li gor tesnîfa dengbêjîyê, kesên ku di vê listeyê da ne, hemû wekî dengbêj nayên qebûl kirin. Me di gotara xwe da kesên ku stranên dengbêjîyê ên klasîk gotine wekî dengbêj,¹ kesên ku stranên dawetan gotine jî wekî stranbêj qebûl kirîye. Mînak, Sûsîka Simo û Dîlbera Wekîl ji ber ku stranên dengbêjîyê ên klasîk negotîne wekî stranbêj/hunermend werin qebûl kirin baştir e lê ji ber ku Sûsîka Simo bi xebatên xwe ji bo jinên kurd ên Kafkasyayê bûye pêşeng me nikaribû behsa wê nekira. Niha em dê dengbêj û stranbêjên Radyoya Erîvanê bidin nasîn. Ji ber ku Aslîka Qadir, Fatma Îsa, Belga Qado, Zadîna Şekir û Sûsîka Simo yên herî navdar û bibandor in, herî zêde agahî di derbarê wan da hebûn. Me jî li gor agahiyên heyî herî zêde li ser van sê navan nirxandinan kir.

3.1. Sûsîka Simo

Sûsîka Simo, di sala 1925an da li herêma Elegezê, li gundê Mîrekê, yê navçeya Axbaranê ji dayik bûye. Ew ji malbateka êzdî ye. Malbata wê di zaroktîya wê da koçî Gumrîyê kirîye. Ew li wir çûye dibistanê û perwerdeya bilind jî li Zanîngeha Erîvanê di beşa bijîşkîyê da temam kirîye (Yaş, 2019, r. 6). Sûsîka Simo piştî ku çar salan li nexweşxaneyan xebitîye dest bi karê reqas û stranbêjîyê kirîye (Oguz, 2021).

| 183

Sûsîka Simo di salên zanîngehê da sosyalîzmê nas dike û di derbarê mijarê da gelekî dixwîne. Paşê jî li gor sosyalîzmê ji bo pêşketina jinan dikeve nava hewildanan (Yıldırım, 2021, r. 133). Dewleta Sovyetê wê demê mafên giring dida jinan belkî jî ji ber vê yekê wê xwe bi sosyalîzmê ve girê dabû. Li gor şert û mercên wê demê ev helwesta wê ya sosyalîst bû derfet ku hunera xwe bipêş ve bibe û were naskirin. Sûsîka Simo li gel fikra sosyalîzmê wekî hemû hunermend û rewşenbîrên wê serdemê, gelek kurdperwer bû jî. Wê di hemû konserên xwe da cil û bergên kurdî ên gelêrî li xwe dikirin (H4). Wê kilamên gelerî ên sivik (ên govendê) digotin. Di hin stranên wê da jî pesnê jîyana Sovyetê, xebat, xwendin, partîya komunîst, Lenîn, Stalîn, kolxoz, sosyalîzm û pismamî/biratîya gelan dihat dayîn. Gelek stranên bi vî rengî Mecîdê Silêman dinivîsî, bi meqam dikir û bi Sûsîka Simo ra digot (Boyik, 2012, r. 80).

Sûsîka Simo, di sala 1946an da cara pêşî derketîye ser sehneyên Ermenî û bi kurdî straye. Ev yek ji bo dengbêjîya kurdî gaveka yekem bû lewra heta wê demê cara pêşîn bû ku dengbêjeka kurd li ser sehneyên dewletê bi awayeka fermî dihat naskirin. Ew ne tenê bi muzîkê ra bi şaxên hunerê yên wekî reqas û şanoyê ra jî mijûl bûye. Wê komên

1 Me di vir da tesnîfa Mahmut Begikî esas girt.

reqasê saz kirine ku bi terza opera û baleyê hunera xwe nişan daye. Herweha ew bi şanoyên Elegezê ra derketiye turneyan. Sûsika Simo yan beriya lîstika şanoyê yan jî piştî lîstikê derdikete ser dikê û stranên kurdî yên gelerî distra. Herweha wê mamostetiya gelek komên govendê yên dilana kurdan ji kiriye. Jê ra “Gula Govenda” dihat gotin (Yaş, 2015, c1, r. 337, 338). Wê demê, cara pêşîn ji aliyê dewletê ve, tenê navê wê hatibû qebûlkirin û di sehneyên dewletê da tenê wê stranên kurdî distra. Sûsika Simo ne tenê li Ermenistanê, li Gurcistanê û hemû welatên Sovyêtê derdikete ser sehneyê û kilamên kurdî û ermenîki distra. Piştî vekirina Radyoya Erêvanê Sûsika Simo di radyoyê da jî stran gotin. Ew û Gulîzera Etar bûn jinên yekem ên kurd ku di Radyoya Erîvanê da strane.” (Gültekin, 2017, r. 31).

Sûsika Simo bi sazbandên wekî Şamilê Beko û Egîdê Cimoyî ra di koma folklorê da jî xebat meşandine. Nivê koma wê ermenî bûn lê bi kurdî distiran û govenda kurdî digirtin. *Îca qîz hebûn, ji wan qîzan çend heb Ermenî bûn, Kurd nedihatîn. Dê û bavê van nedihîştin.* Hevjînê wê Kolya Naftalyan sporvanek navdar bû. Wî di xebatên wê yên hunerî da gelekî alîkarîya wê dikir. Naftalyan, di turne û konseran da jê ra dibû alîkar (H4).

184 | Zewaca wê ya bi Kolya Naftalyanî ra bibû cihê nerazîbûna derûdora wê. Ew jineka ji kurdên êzdî bû û li gor bawerî û kevneşopîya êzdîyan nedibû ku ew bi mirovekî ra bizewice ku ji millet û dînekî din be. Herweha ew pîreka êzdîyan bû jî û di êzdîtîyê da pîrek tenê dikaribû bi pîrekê/î ra bizewiciya. Lê hejmara pîran li Sovyêtê kêmbû (H4). Sûsika Simoyê li hember van bertekan bi xwendin, şarezayî û dengê xwe, xwe di nav kurdan da dabû qebûlkirin û vê zewaca ku li dijî dîne êzdîtîyê bû jî dîsa dabû qebûlkirin. Wê bi Kolya Naftalyanî ra bername jî pêk dianîn û gelek caran li ser dikê bi hev ra jî distiran, stranên duqolî digotin. Naftalyan, werzişvan bû, lê dengê wî xweş bû û bi kêfxweşî bi Sûsika Simoyê ra distra (Yaş, 2015, r. 337).

Li Ermenistanê, Orkestraya Flarmoniyê jî piştgiri dida hunera Sûsika Simoyê û rê li berê vedikirin. Wê, tevî hemû zehmetî û tengasiyan jî di warê hunerî da xwe wekî jineka kurd da qebûlkirin. Sala 1965an lûtkeya jîyana wê ya hunerî bû û wê li Meydana Sor gelek caran konserên mezin didan. Di van konserên wê da nav û dengê wê li seranserê Sovyêtê belav bûbû (Yaş, r. 337, 338). Ew bi piranî bi konserên xwe bi nav û deng bû û pir welatparêz bû (H4).

Di van konseran da Egîdê Cimo bi bilûra xwe û Karapetê Xaço ji bi stranên xwe gelek caran beşdar dibûn. Dema ku Sûsika Simo cara pêşî li Meydana Sor kosera xwe ya mezin dide, Wezîrê Eşo di rojnameya *Riya Teze'yê* da gotareka bi navê “*Sûsika Me*” dinivîse û wê weha pênase dike:

Sûsika me wek jineke kevneşop xeyal nekin. Performansa ku li ser dikê raber dike û sekna wê bi xwe ra heyrantiyek mezin dide avakirin. Bi taybetî jî ji hêla muzîkê da pirr baş e û dema ku perçeyên bijare hildibijêre û bi performanseke seymyan ra digihîne hev. Sûsik ne tenê li Rewanê, di demek kin da li Qefqasan jî bi nav û deng bû. Ji xwe Sûsika Simo beriya Radyoya Rewanê jî hebû (Oguz, 2022).

Bilêtên konserên wê berî çendîn rojan dihatin firotin û xilas dibûn. Gelî, ji dengê wê pir hez dikir. Wê stranên gelerî yên kurdî, govend û dîlanên kurdewarî bi gelê Kafkasyayê da naskirin. Ew bi van xebatan bû pêşenga danasîna çanda kurdî. Ev yek xizmeteka mezin bû ji bo çand û folklorê kurdî (Yaş r. 338). Herweha Sûsika Simo, bi serkeftin û cesareta xwe ji bo dengbêj û hunermendên kurd ên Sovyetê, bi taybetî jî ji bo jinan bû mînak. Wê qet kaset dernexistine. Hinek, sebaba vê yekê bi pirsgirêkên aborî ve girê didin, hinek jî bi şert û mercên Sovyetê ve girê didin, lê sebaba vê yekê zelal nîne (Can, 2021, r. 225).

3.2. Fatma Îsa

Fatma Îsa di sala 1934an da, li Ermenistanê, li navçeya Vêdiyê li gundê Erezdeyanê ji dayik bûye.² Ev gund nêzî Erîvanê ye. Navê bavê wê Îsayê Ûsivê Elo, navê dêya wê jî Başa Lelo ye. Ew ji eşîra Brûkîyan ji binemala Qerka ne. Xwişkêka wê bi navê Gurçek, xwişk û birayek wê jî ji dêya wê lê ji bavek din hebûne. Navê wan jî Fadiîl û Bacxanim e. Fadiîl li malêva li Platnîrovskê dimine, ku Fatma Îsa di salên xwe yên dawî da li wir dima. Lê Bacxanim niha li bajarê Almaatayê li Qazaxstanê dijî (Beğik, 2012).

Malbata Fatma Îsa hîn di sê salîya wê da bi nefikirina Stalîn ya 1937an rûbirû dimîne. Zaroktîya wê gelek dijwar derbas dibe. Di pênc salîya wê da şerê cihanê yê duyemîn dest pê dike. Fatma Îsa di şeş salîya xwe da bavê xwe, du sal bi şûn da jî dêya xwe wenda dike û bê dê û bav dimîne. Ew bi xwişka xwe Gurçek (Rindê) ra li ber destê apê xwe Mehmedê Ûsivê Elo mezin dibe. Di sala 1943an da apê wê jî Erezdeyanê mala xwe bar dike û li gundê Hemzelûyê (Marmaraşên) ku li navçeya Masîsê ye bi cih dibe. Fatma Îsa jî li Hemzelûyê dest bi xwendina dibistanê dike. Lê belê xwendina xwe naqedîne. Di sala 1959an da Fatma Îsa tevî malbata xwe dîsa bar dikin gundekî Masîsê bi navê Nêjirlûya Jêrîn (Yaş, c2. r. 74).

² Niha navê gund guhertine kirine Yêrasxavan, navê navçeyê jî niha Ararat e.

Fatma Îsa di sala 1947an da di 14 salîya xwe da bi kurê Xalê xwe Hemzê Sincê Bava ra tê zewicandin (Oguz, 2021). Mala xalê wê ji eşîra celalîyan e. Xesûya wê Xatûna Mehmedê Eto jê ra gelek baş e û jê hez dîke lê zarokên wê çê nabin. Di nava civata kurdan da edetek heye. Ku zarok ji jinekê ra çê nebe, divê destûra zewaca mêrê xwe bide. Fatma Îsa jî nikare li hember vê kevneşopîyê bisekine û destûra zewaca mêrê xwe dide. Şeş zarokên mêrê wê ji jina duyem çê dibin ku çar qîz û du kur in. Navê kuran Resûl û Torin e lê di çavkanîyan da navên keçikan derbas nabin. Li gor çavkanîyan Fatma Îsa wekî zarokên xwe ji wan hez kirîye û zarokan ji wekî dêya xwe ya heq jê hez kirine û heta mirina wê, lê nihêrtine. Ev hezkirina wan piştî wefata wê tê dîtîn. Bi taybetî di merasima cenazeyê wê da Resûl û Torin xwe wekî kurên wê yên helal dibînin û şîna wê dikin (Beğik, 2012).

Piştî hilweşîna Sovyetê di salên 1990î da rewşa aborî, siyâsî û civakî ya herêmên Kafkasyayê xerab bû. Ji ber vê yekê jî kurdên misilman û êzdî ji Ermenistanê û Gurcistanê derketin çûn cihên wekî Rûsya, Ukrayna, Qazaxistan û welatên Ewropayê. Malbata Fatma Îsa jî tevî mirovên xwe yên ji êla birûkan û celalîyan di sala 1989an da koçber bûn, çûn Rûsyayê. Ew li herêma Krasnodarê, li navçeya Korênovskê, li bajarokê Platnîrovskê bi cih bûn. Îro di vî bajrokê da 200 malên kurdan hene (Nêzî 1000 kesî). Fatma Îsa li maleka sade tevî malbata xwe, li wir dima. Li vir jî çûnûhatina mêvanan ji mala wê xalî nedibû.

Nexweşîna dil bi Fatma Îsa ra hebû. Xwişka wê Gurcek, dixwest wê bibe mala xwe ya li Almaataya ku paytexta Qazaxistanê ye. Xwişka wê û zarokên xwe ew dibir bijîşk, lê xwedîtî dikir û dixwest ku Fatma Îsa li cem wan bimîne. Lê wê nedixwest û ji wan ra digot: “Dev ji min berdin. Ez dixwazim herim mala xwe. Keda min û emeka min e ew mal. Dixwazim herim cem zarokên xwe.” Fatma Îsa di 15ê çileyê sala 2010an da ji ber nexweşîya dil di 76 salîya xwe da çû ser dilovanîya xwedê. Tirba wê li vê derê, li nav goristana kurdan hatîye çêkirin û peykerê wê li ser tîrbê hatîye danîn (Mihoyî, 2021). Di merasima cenazeya wê da jin kilama Miho li ser wê dibêjin. Di dema defna cenazê da zarokên ji hewîya wê li serê digirîn. Mahmut Begik di derbarê rojên wê ên dawî da agahîyeka weha dide:

Heta, di daweteka eqrebayek wan de, ku ketibû heyama rojên dawîyê yên jiyana Fatma Îsa de, hevala mina hêja Tamara Îbrahîmova, ji min re vîdeoyek dawetê şandibû. Tê de xuya dikir ku Fatma Îsa nikare rabe ser lingan û li ser erebeyê xwe ya destî de, car din kilama Miho digot û herkesê ku çav bi Fatma Îsa diket, diçûn destên wê maçî dikirin. Heya saniya wefata xwe, ew cil û bergên Kurdî ji ber xwe nekirin û wêneyeka wisa pêşkêşî me dikir ku weka mînakeke jina Kurd bû li hemberî me û hemû Kurdan (Beğik, 2012).

Wekî gelek dengbêjan meyla Fatimê Îsayê ji zaroktiyê da, li ser dengbêjiyê hebû. Dema ku zarokên gundî digihîştin hev govend digirtin û distran. Fatma Îsa ji wê demê da qabilîyeta xwe ya di vî warî da nişan dida. Ew bi dengê xwe yê zîz û zelal ji teva cuda dibû. Bira wê ji gelekî baş bû. Wê bi yek guhdarîkirinekê stran ji ber dikirin. Her dem gava di gund da dewatek dibû, ew di nava koma qîz û bûka da bû. Wan li odeyeka cuda distran û direqisîn. Fatma Îsa stranên xwe yên pêşin li sahiyan, li civinên qîz û xortan fêr bû (Mihoyî, 2021)

Xebatkarên Radyoya Erivanê bi rêya Kinyazê Îbrahîmî xwe digihînin Fatma Îsayê (H4). Li gundê Nêcirlûya Jêrîn gelek malbatên kurd diman. Di bihara sala 1964an rojekê berpîrsyarê radyoya kurdî ya Erivanê Xelîlê Çaçan Mûradov tê dibe mêvanê Mehmedê Silo yê berpîrsê malhebûna (kolxoz) gund. Bi pêşniyaza tiyê wê gazî Fatma Îsayê dikin ku li dengê wê guhdarî bikin. Xelîlê Çaçan li mala Mehmedê Siloyî cara pêşin bi Fatma Îsa û dengê wê dihese. Xelîlê Çaçan hema wê çaxê pêşniyaz dike ku ew di radyoyê da bibêje. Wan salan di radyoyê da êdî stranên Sûsîka Simo û Belga Qadoyê, paşê ji dengê Zadinê Şekir, Tukasa Xemoyê û yên din hebûn. Lê heta wê rojê qet jinek ji kurdên misilman li radyoyê nestirabû (Yaş, 2015, c2. r. 76). Ji bo ku Fatma Îsa di radyoyê da bêje destûrê ji mêrê wê dixwazin (H4). Gava Fatma Îsa tê radyoyê û distrê, dengê wê bi her kesî xweş tê. Xebatkarên radyoyê xasma ji strana wê ya Miho ra hişmetkar dimînin. Şewra radyoyê ya sazbandîyê biryar dide ku dengê Fatma Îsa qeyd bikin. Wê demê 5 stranên Fatma Îsa tên tomarkin. Ew ji ev in: Miho, Êrê Dînê, Şêro Dîno Lewendo (Li Ser Rîya Bajêr), Lo Lo Gede û Her Deme Deme (Yaş, 2015, c2. r. 76). Xelîlê Evdile ji bo van stranên li bilûrê dixê û miqama stranên digire. Fatma Îsa gelek stranên din ji dizanibû lê careka din neçû li radyoyê nestra û kilamên nû qeyd nekirin. Îro di arşîva Radyoya Erivanê da tenê pênc stranên wê yên navborî hene (Mihoyî, 2021). Pîsporên zargotina kurdî Celîlê Celîl, Nûra Cewarî û Tosinê Reşîd ji ser zarê wê gelek kilam, meqam û teqalîdên kurdewarî qeyd kirine (Yaş, 2015, c2. r. 76). Tosinê Reşîd di derbarê vê serdanê da weha dibêje:

Payîza sala 1968-an ez û Nûra Cewarî ji bo nivîsara stranên Fatma Îsa çûne navçeya Masîsê, gundê Nêcirlûya Jêrîn. Ji ber ku em ne bawer bûn, ka Fatma Îsa wê ji mer re bistirê, yanê na, em çûne mêvaniya Mehmedê Silo Babayêv. Kurdperwarekî dilsoz û jêhatî bû, seranser Kurdê Yekîtiya Soviyet Mehmedê Silo nas dikirin û rûmeta wî digirtin. Me dizanibû, wekî ji bo xatrê Mehmedê Silo be jî, Fatmê ji me re bistirê. Mala têr û tijî, mala ber-mêvanan, qedrekî baş ji me re

kirin û heta me nanê xwe xwar, Fatme bi xwişka xwe ve hatin. Bejn û bala wê, xeml û xêza Kurdî, bedewîya jineke bê qusûr. Di peyvandin û tevgera xwe de ji gelek maqûl bû. Van gişkan bi hev ra usan hev dikir, wekî mirov ji wê şerm dikir. Û ji me re stira, stranek, du, sê, çar... û te texmîn dikir, wekî nikare nestrê, stran beşekî jiyana wê ne. Di peyvandinê de gelekî şermoke bû, lê bi merdane distira. Qey bêjî stran bûbû teherê jiyana wê Paşê wê û xwişka xwe stranên govendê gotin: wê digot, xwişkê ji lê vedigerand... (Mihoyî, 2012).

Tosinê Reşîd di heman çavkanîyê da tîne ziman ku xizmên Fatma Îsayê ji wan ra gotine ku çend kilamên wê yên ne dîyar hene û ev stran di salên dawî da hatine tomarkirin. Li gor agahîyên ku tên dayîn ev qeyd li ba zarokên wê ne.

Fatma Îsa digel israrên jî careka din naçe radyoyê û dengê xwe qeyd nake lê ew dengbêjî û stranbêjîya xwe wekî yên berê di dawet û şahîyan da îcra dike. Yanî ew dengbêjîyê wekî karekî profesyonel nake. Ew bi vî taybetîya xwe dengbêjîyê bi halê herî resen temsîl dike. Kesên li derdora wê hem bi dengbêjîya wê hem jî bi şexsiyeta wê jê ra gelek rêz girtine û qedr û qîmet danê. Ev yek di wan dîmenên hin şahîyan da ku beşdar bûye, xwe bi zelalî nîşan dide.³

3.3. Belga Qado

Derbarê Belga Qado da agahî gelekî kêr in. Di hemû çavkanîyan da li ser malbat û jiyana wê tenê bi çend hevokan behsa wê tê kirin û hin şaşî di wan da hene. Agahîyên herî rast Prîskê Mihoyî ji keça wê Nazika Miraz hîn bûye. Belga Qado di sala 1934an da li herêma Têlînê li gundê beroj (dûzkend) ji dayik bûye. Malbata wê ji Qersê koçî Kafkasyayê kiriye. Bavê wê Qadoyê Mecid, dêya wê Naza Beyroye. Navê wê yê rastîn Belgîzer e lê di Şadenameyê (nifûsê) da Porsor dinivîse. Mêrê wê Mirazê Nadir ji eşîra kaşaxayê bû û 10 salan jê mezintir bû. Berîya ku wê nas bike zewicî bû. Jina wî ji Tilbisê bû û terka wî kiribû. Di sala 1950î da Belga Qado dergistî bûye. Mirazê Nadir roja daweta wê, wê direvîne. Ew di 1954an da koçî Erîvanê dikan. Çar qîz û pênc kurên wan çê dibin lê sê kur û keçek dimirin. Mirazê Nadir kesekî gelek bihêrs bûye û gelek zext li jina xwe û zarokên xwe kirine. Kurekî wî bi navê Grîşa ji jina wî ya din hebûye (Mihoyî, 2021).

Belga Qado xwedîyê dengêkî xweş bû. Wê ji zaroktîya xwe da stran gotine. Ew bi stranên evînî yên klasîk û yên mêranî, navdar bûye. Di arşîva Radyoya Erîvanê

3 <https://www.youtube.com/watch?v=Yc4iA9rIRWA>
https://www.youtube.com/watch?v=OiR_86HQO5Q

da ji dehan zêdetir stranên wê hene. Strana wê ya “Kura Çiyayê Topê Qersê” gelek navdar bûye. Wê gelek stranên duqolî bi dengbêjên wekî Karabêta Xaço û Efoyê Esed ra gotine (Yaş, 2015, c2, r. 329). Hevjînê wê di sala 1980ê da miriye. Piştî salên 1990î Belga Qado tevî malbata xwe ji ber şert û mercên civakî û aborî koçî Rûsyayê bajarê Yaroslavê kir. Belga Qado di sala 2004an da wefat kir. Ew li goristana êzdiyan a li bajarê Tûtayêvê veşartin (Mihoyî, 2021).

Aslika Qadir di bernamêyekê da behsa Belga Qado dike û zehmetiyên ku wê kişandine vedibêje. Wê ji ber hevjinê xwe pir tengasiyê kişandiye. Ew ji ber dizîya pez û dewaran ketibû girtîgehê. Birayê wê Têmûr di koma Sûsika Simo da bû. Sûsika Simo û birayê wê ji bo ku ew biçê di radyoyê da stranan bibêje piştgiriyê didinê. Belga Qado hem ji tîrsa mêrê xwe hem jî ji ber zextên gelî newêre. Dibêje: “wê xelk bibêje mêrê wê girtî ye ew jî çûye radyoyê.” Sûsika Simo û birayê wê cesaretê didinê û wê qanî dikin. Belga Qado tê û li radyoyê çend stranan qeyd dike. Dema ku hevjinê wê dibihîze ku ew çûye radyoyê, ji girtîgehê jê ra nameyekê dişîne û gefa kuştinê lê dixwe. Dibêje: “an tê terka radyoyê bikî yan jî ez ê te bikujim.” Lê Belga Qado bi piştgirîya birayê xwe û Sûsika Simo dengbêjîya xwe didomîne û dev ji Radyoya Erîvanê bernade. Aslika Qadir van agahîyan ji qîza Belga Qado bihîstîye. (Aslika Qadir, Têmûrê Xelîl, 2021). Belga Qado konser nedane û tenê di radyoyê da stran gotine. Di radyoyê da têkiliya wê bi Sûsika Simo û Zadîna Şekir ra baş bû. Belga Qado bi orkestraya radyoyê ya ermenîyan ra jî, çend stran gotine (H3).

Ku em dengbêjîya jinan jî wekî ya modern û ya klasîk bikin du beş divê em dengbêjîya Belga Qado jî wekî ya Fatma Îsa bi halê dengbêjîyê yê resen qebûl bikin lewra wê jî ji xeynî stranên ku li Radyoya Erîvanê hatine qeydkirin, xebatên muzîkê nekirine. Wê wekî Aslika Qadir û Zadîna Şekir kaset jî dernexistine.

3.4. Zadîna Şekir

Zadîna Şekir di sala 1943an da li navçeya Axbaranê li gundê Poştê ji dayik bûye. Malbata wê êzîdî û welatparêz bû. Ew ji eşîra rojkîyan in ku ji Dîgora navçeya Qersê koçî Ermenistanê kirine. Zadîna Şekir li Erîvanê çûye dibistana navîn.

Zadîna Şekir di temenekî gelek piçûk da dest bi stranbêjîyê dike. Ew stranên xwe zêdetir ji yên şahî û dawetan hildibijêre û bi wan navdar dibe (Yaş, 2015, c2, r. 293, 294). Wê di sala 1955an da di Radyoya Erîvanê da, dest bi dengbêjîyê kirîye. Ew keça birayê Xelîlê Çananî ye. Apê wê ji bavê wê destûrê dixwaze ku di radyoyê

da bistrê. Zadîna Şekir yek ji jinên ewil e ku di radyoyê da dengbêji kirîye. Strana wê ya navdar “Dêresorê Piçûkê” di belgefilmê kurdên Ermenistanê da wekî fon hatiye bikaranîn (H4).

Zadîna Şekir di warê hunerê da gelek çalak bû. Wê bi Egîdê Cimo ra di sala 1970î da orkestrayekî damezirand. Ew bi vê orkestrayê konseran didin û beşdarî şahîyan dibin. Herweha Zadîna Şekir di komeka reqasê ya ermenî da jî cih digire. Wê bi Mecîdê Silêman û gelek hunermendên navdar ra stranên duqolî gotine. Zadîna Şekir di radyoyê da bi Aslîka Qadir ra di têkilîyeka xurt da bûye. Ew bi hev ra beşdarî konseran dibûn. Egîdê Cimo û Eskerê Boyik li Qazaxistanê konser li dar dixin. Zadîna Şekir jî bi Aslîka Qadir ra beşdarî van konseran dibe. Dema ku konferansa kurdî ya neteweyî li Moskovayê tê lidarxistin Zadîna Şekir û Aslîka Qadir jî beşdarî şahîya wir dibin. Li vir tevî gelek navdar û siyasetmedarên kurd serokê Enstituya Kurdî ya Parîsê Kendal Nezan jî nas dikin. Ev hevnaşin jê ra rêyek nû vedike. Nezan wan vedixwîne Parîsê. Ew diçin Fransayê û li wir beşdarî şahîyan dibin (Yaş, 2015, c2, r. 293, 294). Zadîna Şekir li wir plakekê derdixe. Kendal Nezan ji bo wê dibêje “Bilbila Kurdistanê.” Enstituya Kurdî ya Parîsê hem li ser plaka wê hem jî li ser afîşên konserên wê navê “Bilbila Kurdistanê” bi kar tîne.

190 |

Zadîna Şekir li hemû Kurdistanê navdar bûbû û dihate hezkirin. Çêkirina peykerê wê yê li Hewlerê vê yekê nîşan dide. Zadîna Şekir di sala 1998an da bi Hemîdê Mecîd ra albumeka hevpar derxistîye. Di vê albumê da zêdetir stranên rîtmîk ên govendê hene (Kom, Hekîmo, 1998, H4).

Di malbata Zadîna Şekir da ji xeynî wê birayên wê jî bi hunerê ra eleqedar dibûn. Birayê wê yê mezin Omerê Şekir, di koma Sûsika Simo ya folklorî da govendgerê sereke bû. Herweha birayê wê yê din Şaîsmail jî di pîyesa Gîkor da rola sereke dilîst.

Zadîna Şekir jineka modern û gelekî bedew bû. Ew li hember kevneşopîya êzdayetiyê derket û bi ermenîyekî ra zewicî. Hevjînê wê Kamo di xebatên wê yên hunerî da her tim piştgiri didayê. Malbata wê û xizmên wê ev zewac qebûl nekirin. Wê ji ber vê yekê gelek zehmetî kişandine. Li hember zehmetîyan ew pir ji hevjinê xwe hez dike. Keçek û kurek wan çê dibin. Li gor agahîyan zarokên wan di nav çanda ermenî û kurdî da diçin û tên û ji ber vê yekê tengasiyan dikişînin. Zadîna Şekir û hevjinê xwe digel hemû pirsgerêkan heta dawîya jîyana xwe bi hev ra dimînin.

Zadîna Şekir di sala 2008an da li Erîvanê wefat dîke û wê li wir dispêrin axê (Yaş, 2015, c2, r. 293, 294). Zadîna Şekir di Radyoya Erîvanê da herî zêde bi Mecîde Silêman ra stranên duqolî gotine.

3.5. Aslîka Qadir

Aslîka Qadir di 1ê Adara sala 1945an da li Ermenistanê li navçeya Axbaranê (Aragasotin) hatiye dinyayê. Malbata wê bi eslê xwe ji eşîra sipkan in. Ew eşîreka êzîdî ne ku li herêma Mûsilê diman. Di salên 1800î da ew nefiyê Serhedê û Kafkasyayê kirine. Malbata wê li gundekî nêzikî çiyayê Elegezê ku navê wî gundî jî Elegez e dima. Navê dêya wê Geveza Celîl, navê bavê wê Qadirê Emer e. Ew keça malbatê ya şeşem e.

Zaroktiya Aslîka Qadirê li gundî derbas dibe. Ew dibistana gundî ya dehsale li wir diqedîne. Aslîkê, piştî perwerdeya lîseyê (Akıncı, 2020). di sala 1962an da ketiye ezmûna zanîngehê û li Zanîngeha Erîvanê fakulteya Rojhilatzanîyê di Beşa Zimanê Farisî û Ermenkî da dest bi xwendina bilind kirîye (Gültekin, r. 166, 173). Hevjînê wê Canîkê Têmûr li heman zanîngehê di beşa felsefeyê da dixwend. Wan li zanîngehê hev nas kirin û zewicîn. Du zarokên wan bi navê Armanc û Stêlla (Stêrk) çê bûn (Akıncı, 2020).

Aslîka Qadir ji ber ku li gund mezin bûbû çanda kurdî ya devkî pir baş hîn bûye. Ew ji bavê xwe hînî dengbêjî bûye. Qadirê Emer bi xwe jî dengbêjekî baş bû û keça xwe Aslîkê bi xwe ra dibir dawet û şahîyan. Wê li van şahîyan bi bavê xwe ra stran digotin.

Apekî wê di dema Stalîn da, nefî Sibîryayê kiribûn. Bavê wê ji bo wî stranên şîne digotin. Wî heta mirina xwe di xewnan da jî ji bo wî stran digotin. Di vê atmosferê da bi Aslîkê ra, ji bo dengbêjîyê eleqe û sempatîyeka mezin çê dibe. Di dibistanê da meyla wê pêşiyê li ser stranên ermenkî bû. Ew di dibistanê da jî aktîf bû û distira. Herweha wê li zanîngehê jî distra. Qabilîyeta wê ya muzîkê û dengê wê yê xweş di radyoyê da jê ra bû derfetekî û ew di dengbêjîyê da bi pêş ve çû.

Aslîka Qadir keçeka kurdperwer bû. Serhildana Mele Mistefa Barzanî ya li hember rejîma Baasê kelecaneke mezin bi kurdên Sovyetê ra çê kiribû. Aslîkê wê demê 19 salî bû. Wê jî wekî keçeka welatparêz û milethez ev bûyer bi meraq dişopandin. Radyoya Erîvanê bi qasî 100, 200 metreyî nêzî zanîngeha wê bû. Ew ji bo ku nûçeyên herî rast hîn bibe diçû radyoyê. Wê li wir tu kes nas nedikir

lê zebatkaranê radyoyê gelek kêfa xwe jêra anîn û ew bi kêfxweşî pêşwazî kir. Wê agahîyên ku di derbarê serhildana Barzanî da hîn dibû li zanîngehê bi hevalên xwe ra par ve dikirin. Ew pirî caran li ser mijarê bi hevalên xwe yê ermenî ra diket nîqaşan. Di nav wan hevalên wê yê zanîngehê da Levon Terpetrosyan jî hebû ku piştî hilweşîna Sovyetê bû Serokwezîrê Ermenistanê (Akıncı, 2020).

Strangotina Aslıka Qadir li radyoyê weha dest pê dike: Li radyoyê dê ji bo 250 salîya şairê ermenî Sayat Nova merasimekî bihata amadekirin. Egîdê Cimo ji Aslıka Qadir dipirse dibêje tu dikarî stranên Sayat Nova bibêjî? Stranên wî jî gelek zehmet bûne, Her kesî nikarîbûye bistirê. Ji ber ku meyla wê pêşî li ser stranên ermenkî bû wê bi awayeka jixwebawer ev kar qebûl kir. Pirtûka Sayat Nova ku Heciyê Cindî û Fêrikê Ūsiv ji ermenkî tercumeyê kurdî kiribûn danê. Egîdê Cimo ji wê û Sûsika Simo ra dibêje her yek ji we du heb stranên wî hildin û bixwînin. Ji wan ra dibêjin xwe amade bikin em dê ji bo pîrozkirina salvagera rojbûna Sayat Nova dengê we qeyd bikin. Aslıka Qadir du helbsetên wî ji xwe ra hîlbijartin. Yek “Hetanî Hebim” ya din jî “Kemençe” bû. Egîdê Cimo wê dişîne ba berpirsiyarê beşa muzîkê Aram Mîrangulav. Mîrangulav jî mûzisyenê ermenîyan ê navdar bû. Ew çawa dengê Aslîkê dibihîze dibêje “here studyoyê, bila qeyd bikin.” Lê dengê wê bê prova bi carekê qeyd dikin. Vê yekê gelekî wê aciz dike. Ew vê yekê weha bi bîr tîne:

Pêşiyê ew her du stranên Sayat Nova bûn. Ew bûne dergûşên min... Got herin û binivîsin (qeyd bikin). Em çûne xwarê ketine studyoyê û tu zanî çî bû? Wekî ecêb qet bi min ra prova nekirin, yekser nivîsîn. Ez gelek xeyidim, dilê min gelek êşîya. Ez hatim min serokê beşa muzîkê Titalê Efo bû wê demê. Min ji Titalê Efo ra got em di dewsa kurda da ne. Bi min ra qet prova nekirin. Runiştin lêxistin û yekser nivîsîn. Wisa jî min bi xwe nebawer, tirs bi min heye. Min got çawa tiştek wisa dikin? Ermenî bi mehan prova dikin û li ser straneke xwe dixebitin. Vana ez piştguh kirim. Wek keçe kurda ye... Min jî got na wisa çênabe...Ew niha jî di fonda radyoyê da hene û têne weşandin (H3).

Li hember vê pîrsgirêkê qeyda stranên gelek baş derket li dû wan stranên, dor hat ser “Welatê Me Kurdistan e”. Egîdê Cimo teksta gotinên stranê û muzîka wê jê ra dibêje û du caran pêre distrê. Aslîkê gotinên wê jî ezber dike û bi daxwaza wî bi grûba wî ya muzîkê ra dikeve studyoyê û prova dike. Wê demê ji ber zextên Sovyetê bikaranîna peyva Kurdistan pîrsgirêk bû lewra Sovyet welatê kurdên wir dihate qebûlkirin. Ya din jî ew bû ku nedixwestin di nav wan û Tirkîyeyê da pîrsgirêk derkevin. Ji ber van sedeman bername û stran berîya ku werin weşandin

bi ermenkî dihatin wergerandin û ji aliyê mijarên qedexê ve dihatin kontrolkirin. Piştî kontrolê hê destûra weşanê dihat dayîn.

Aslika Qadir ji bo radyoyê ji bavê xwe gelek piştgirî didît. Ji bo qeydê lazîm bû li benda valabûna studyoyê bisekinîna lewra pêşî ermenîyan stranên xwe qeyd dikirin. Heta ku karê wan diqedîya dibû derengê şevê. Wê çaxê Aslikê ji Egîdê Cimo ra dibê bûye dereng wê bavê min nebêje heta wê saetê çi dikî? Egîdê Cimo ku bavê wê baş nas dike û di daweta birayê wê da jî li bilûrê xistiyê diçe cem bavê wê Qadirê Emer û ji bo tomarkirina stranan jê destûrê dixwaze. Aslikê pir nedixwest lewra dersên wê pir bûn lê bavê wê karê radyoyê û gotina stranan wekî xizmeteka ji bo gelê kurd dibîne û dibê “Here bi xebera Egît bike. Ez zanim tu li ku yî.” Li ser vê yekê ew diçin û heta berbanga sibê stran tomar dikin. Wê çaxê 10-11 stran qeyd kirine. Di nav wan stranan da “Welatê Me Kurdistan e” jî hebû. Vê stranê di nav gel da pir deng da û Aslika Qadir bi vê stranê hat naskirin. Wê ev stran bi hesteka dilsozî û evîneka mezin got. Egîdê Cimo mehekê seranser bi şev û roj li ser meqamê stranê rawestîya. “Her ji bo ku gelê kurd bindest e, ku Kurdistan digirî, diêşe, diperçiqe, dianî bîra xwe û dixwest hesta neteweyî berz û hêz bike.” (Gültekin, r. 71, 72).

Çîroka weşandina stranê jî bi qasî stranê balkêş e. Wekî hemû stranên din vê stranê jî peşiyê dişînin Moskovayê lê li vir destûrê nadin. Di stranên evînî û yê gowendê da pirsgirêk dernediket lê ji ber peyva Kurdistanê ev stran ji sansurê derbas nebû. Rêveberîya radyoyê jî strana “Welatê Me Kurdistan e” xistin nav stranên geleri û bi vî awayî weşandin. Gel jî ev stran bi tirs guhdarî dikir. Aslika Qadir tîne ziman ku wan ev stran ji ermenîyan jî veşartine û dema ku lê guhdarî dikir yekî li ber derî nobet digirt da ku kes pê nehise (Gültekin, r. 71, 72).

Ew di listikên şanoyê yê bi navê Gikor û Kumsorî jî wekî listikvan cih digire. Ew di listika Kumsorê da bi Wêzîrê Eşo ra listîye. Aslika Qadir keçîka kumsor, Wezîrê Eşo jî rola gur listîne. Rejîsorê ermenî Nigîyakosyan perwerdeya listikvanîyê dida wan.

Mikayêlê Reşîd û Fêrikê Ūsiv jî ji ber welatparêzîya wê, pê serbilind dibûn û helbestên xwe yê nû nîşanê wê didan û di derbarê wan da fîkra wê dipirsîn (H3).

Rewşa jinan li nav kurdên Sovyetê jî ne baş bû. Pêşveçûna rewşenbîrî nêrîna li hember jinan pir neguhertibû. Dema ku jinek biçûya radyoyê bistira bertek didît. Malbata wan astengî derdixist lê ji bo Aslikê ne wisa û bû ew heta ku zewicî bi

azadî diçû radyoyê. Heta bavê wê bi xwe piştgirî didayê. Dîsa jî li derdora wan kesên ku bi çavekî nebaş nêzikê wê dibûn jî hebûn (Gültekin, r. 71, 72).

Aslıka Qadir berîya ku bizewice karê radyoyê bêpirsgirêk meşandiye lê zewaca wê li ber karê wê yê hunerî bû astengîyeka mezin. Ji ber ku ew diçû radyoyê pirsgirêkên mezin di nav wê û hevjinê wê da derdiketin. Digel ku hevjinê wê nedixwest jî ew diçû radyoyê. Kesên derdora wan bi taybetî tiyê wê ji bo xebatên wê yên radyoyê jî hevjinê wê gazin dikirin.

Piştî ku zewicim min bîst salan stranan negot. Piştî ku çûm Ewropayê min dîsa dest bi hunerê kir û niha jî di wî îşî da me. Dengê min û Radyoya Rewanê hem bûne bextewariya min hem jî bûne bextreşîya min... Tiyê min mêrê min dineqand û ji bo çûna min a radyoyê astengî derdixist, hesûdî dikir, şer derdixist. (H3).

Şerên wan ên bi sedema dengbêjiyê û çûna radyoyê bêhizûriyeka mezin di nav wan da pêk dianî. Heta ev yek digihîşt asta tundîya fizîkî jî. Ji ber vê yekê Aslıka Qadir biryar dide ku jê biqete û bi awayekî resmî du caran serî li mehmekê jî dide. Hevjinê wê pê ra soz dide ku dê ev pirsgirêk biqedin lê heman pirsgirêk didomîyan. Mêrê wê strangotina wê û çûna wê ya radyoyê tu carê qebûl nekir. Ew jî mecbûr ma ku di nav hunera xwe û malbata xwe da tercihekê bike. Ev tercih jî bû sebeb ku demeka dirêj ji hunerê bi dûr bikeve.

Hevjinê Aslıka Qadirê, Canîkê Têmûr di 5ê gulana 1982an da vefat kir (Akıncı, 2020). Ew tevî du zarokan tenê ma. Aslıka Qadirê wê demê mamostetîya ziman û edebîyata ermenkî dikir. Ji ber ku pispora farisî bû jî Dewleta Sovyetê xwest wê wekî tercumana zimanê rûsî-farisî bişîne Afxanistanê (Gültekin, r. 69). Ew di sala 1985an da çû Afxanistanê û du salan li wir xebitî. Aslıka Qadir piştî ku vegeerîya Ermenistanê li wezaretê perwerdeyê wekî metodîsta ziman û edebîyata ermenkî dest bi kar kir (H3).

Piştî hilweşîna Sovyetê wekî gelek kurdên li wir, Aslıka Qadir jî mecbûr ma ku ji Ermenistanê koç bike. Nijadperestên Ermenistanê bi gef û zextan gelek kurd mecbûrî koçê kirin (Gültekin, r. 73).

Ew strana “Welatê me Kurdistan e” wekî şoreşek dibîne û tîne ziman ku her hunermendek bi berhemên xwe teswîra rewşa gelê xwe dike. Yanî hunermend bixwaze jî nexwaze jî bi sîyasetê ve girêdayî ye.

Gelek hunermend hene ku hunera xwe ji bo fikrên xwe yê polîtîk feda dikin û estetîka hunerî piştguh dikin. Digel wan Aslıka Qadir ji destpêkê heta niha tim xwestîye bi muzîkê herî baş derkeve pêşberî guhdaran. Herçiqas wê jî li gor konjoktura wê demê, stran li ser Lenîni jî gotine û hesta xwe ya neteweperweriyê jî bi muzîkê daye der. Wê tim giringîyek mezin daye kalîteya muzîkê jî. Ev hesasîyeta wê hê ji qeyda wê ya yekem da dîyar dibe. Dema ku dengê wê bêprova bi carek qeyd dikin ew gelek aciz dibe. Ew hêza hunermendiyê bi pîrbûna berheman ve girê nade û dibêje “bira yek be bira beg be.” Tenê sê albumên wê hene. Yek Qasimo ye, Yek jî daye Enstituya Kurdî ya Parisê. Ya din jî amade ye lê hem dema wê tune ye hem jî hewesa wê ji bo van xebatan tune ku derxe. Aslıka Qadir bi kurê Reşîdê Baso, hunermend Dilovan ra li Erîvanê û Ewropayê konser dane. Ji xeynî muzîkê, kêfa wê gelek ji govenda kurdî ra jî tê. Bi taybetî ji temaşekirina govendê hez dike lê bi xemgînî tîne ziman ku nizane govendê bigire (H3). Hunermendên wekî Eyşe Şan, Mihemed Arifê Cizrawî û Şakiro gelek bandorê li Aslıka Qadirê kir lê di nav hunermendên kurd da cihê Mihemed Şêxo jê ra cuda ye (Qadir, 2017).

Aslıka Qadir di sala 1995an da tevî du zarokên xwe pêşî diçe Polonyayê ji wir jî diçe Almanyayê û îltîcayî dewleta Almanan dike (Akıncı, 2020). Ew niha li Almanyayê diji. Kurê wê û qîza wê zewicî ne. Sê neviyên wê hene. Carinan beşdarî çalakîyên hunerî û çandî dibe. Pîrozbahîya serxwebûna Kurdistanê û ya “100 Saliya Sykes-Picot” hin ji wan in (Gültekin, r. 73). Aslıka Qadir bi ermenî, rusî, farisî, almanî û darî dizane (Akıncı, 2021). Herweha Aslıka Qadir di malperên wekî riataza û Rojewa Kurd da nivîsan jî li ser kurdan dinivîse (Qadir, 2018).

Encam

Me di mînaka Radyoya Erîvanê da dît ku jin di warê muzîk û dengbêjîyê da gelekî çalak in. Wan ji bo ku hunera dengbêjîyê îcra bikin tekoşîneka mezin dane û bi ser ketine. Jinên wekî Sûsika Simo, Fatma Îsa, Aslıka Qadir, Zadiîna Şekir, Belga Qado û gelekên din di nav çandeka kurdewar da mezin bûne û hunera xwe li ser vê hîmê ava kir. Xaleka hevpar ya van kesan jî ew e ku hemû jî xwediyê hesteka kurdperwer ya xurt bûne. Wan ji bo hunera xwe bi civaka kurd ra têkoşin kir lê ji bo mafê kurdan jî her tim bi hesteka neteweperwer tevgerîyane. Sûsika Simo her tim bi cil û bergên kurdî derketîye sehneyê, Fatma Îsa bi stranên xwe û hemû jîyana xwe dengbêjîya kurdî ya herî resen temsîl kirîye. Aslıka Qadir bi stranên xwê û hemû tevgerên xwe helwesta xwe ya neteweperwer nişan daye.

Jinan dengbêji hem îcra kir hem jî berhemên dengbêji afrirandine. Ji ber ku jinan di dîwanan da cih negirtine îcrakirina dengbêjiyê wekî karekî mêranî hatîye qebûlkirin lê di nav gelî da gelek jinan jî ev kar kirine. Jinan ne di dîwanan da be jî di şîn û şahîyan da berhem firandine û li kelepura dengbêjiyê zêde kirine.

Di sedsala 20an da du faktor hebûn ku di dengbêjiyê da guherînên mezin pêk anîne. Yek jê hilweşîna pergala patronajê ye, ya din jî derketina amûrên qeydkirinê yê wekî plak û radyoyê ne. Bi van du faktorên muzîka kurdî û dengbêji ketîye qonaxeka nû. Di vê qonaxa nû da êdî jin zêdetir derdiketin pêş. Dengbêjên wekî Eyşe Şan, Meyrem Xan, Nesrîn Şêrwan, Îran Xan, Aslîka Qadir, Fatma Îsa, Belga Qado di radyoyan da jî xwe ra cih dîtine.

Di serdema nû da jin jî ber dengbêji û stranbêjiyê rastî gelek zextan hatine. Ev zext jî du alîyan ve pêk hatine. Yek jê zextên civakî bûn ku gel bi çavekî nebaş li çûna wan a radyoyê dinêrî. Ya din zextên malbatî bûn. Gelek jin dema ku biçûna radyoyê jî alîyê mêrekî jî malbata xwe ve hatine astengkirin. Digel vê yekê hin kes jî bi piştgirîya mêrekî jî malbata xwe, dikarîbû vî karî bimeşîne. Di vir da Belga Qado û Aslîka Qadir mînakên herî berbiçav in. Aslîka Qadir jî bavê xwe piştgirîyeka mezin wergirtîye û bi hêsanî dengbêji kirîye, lê piştî ku zewicîye mêrê wê û tîye wê jê ra bûne asteng. Ew jî ber van zextan 20 salan jî hunerê bi dîr ketîye. Mînakeka din jî Belga Qado ye. Digel ku mêrê wê bûye asteng birayê wê jî piştgirî dayê û Belga Qado bi piştgirîya birayê xwe dengbêji kirîye. Di vir da tişteki berbiçav heye ku berîya radyoyan jinan jî bo dengbêjiyê astengî nedidîtin lewra wan tenê di nav civakên biçûk da digotin û ev nedibû pirsgirêk.

Jin di serdemên din da li derveyê dîwanê diman. Ku bistrana jî li pişt perdeyekê digotin lê bi radyo û plakan dengê wan jî pişt perdeyê derket û gihîşt girseyên mezin. Yanî belavbûna radyoyan derfetek da jinan lê di civakeka feodal da ev yek nedihate pejirandin. Ji ber vê yekê jinan tekoşîneka mezin daye. Wan bi vê tekoşînê ne tenê di hunerê da di warên din da jî mafên xwe wergirtine û jî civakê ra bûne mînak.

Çavkanî

- Aras, A. (2018). *Evdalê Zeynike*. Stenbol: Weşanxaneya Nûbiharê.
- Bazidî, M. (2010). *Adat û rusumatnameyê ekradiye*, Amed: Weşanxaneya Lisê.
- Beğik, M. (2013). *Dengbêj Resoyê Gopala*. (Teza Masterê) Zanîngeha Artukluyê, Mêrdîn.
- Can, P. (2021). *Qulungên Rewanê*. Wan: Weşanxaneya Sîtavê.
- Celil, C., Ordixan C. (2016). *Zargotina kurda* (êpîk,dastan), c.3, Wien: Înstîtûta Kurdzanîyê.
- Çiftçi, T. (2015). Di çarçoveya çanda devkî de di nav civaka kurdan de dengbêj û saziya dengbêjîyê *Kurdish Studies* (1), 110-125.
- Gürür, Z. (2014). *Dengbêjî di peywenda patronajê de* (Teza Masterê) , Zanîngeha Artukluyê, Mêrdîn.
- Hêja, (2015). Mîkro-têkoşîn û mîkro-şoreşa dengbêja jin, *Zarema*, (4), 39-49.
- Kardaş C. (2012). “Tarihsel olayların dengbêjler aracılığıyla sözlü kültüre aktarılması”. Batman University International participated Science and Culture Symposium, 18-20 Batman, r. 201.
- Kardaş, C. (2012). Tarihsel olayların dengbêjler aracılığıyla sözlü kültüre aktarılması, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 199-206.
- Mojab, Ş. (Ed.). (2013). *Devletsiz ulusun kadınları*. (Wer. Kılıç, S. Ekin U. Fahrîye A.). Stenbol: Weşanxaneya Avestayê.
- Öztürk, S. (2012). *Kadın kimliği bağlamında kültürel bellek ve van merkezdeki kadın dengbêjliği yansımaları*, (Teza masterê). Zanîngeha İstanbul Teknikê, Stenbol,.
- Sağnıç, F. H. (2014). *Dîroka wêjeya kurdî*, Stenbol: Enstituya Kurdî Ya Stenbolê.
- Uzun, M. (2006). *Dengbêjlerim*, Stenbol: İthaki Yayınları.
- Yaş, Z. (2015). *Şakarên muzîka kurdî*, Amed: Weşanên Şaredariya Bajarê Mezin a Amedê.

Yaş. Z. (2020) Dengbêjîya Serhedê ji ser zarê jinekê: Îran Xan (mucered). *Dilop* (14), 49-49.

Yıldırım, K. (2021). *Kürt kadını*. Stenbol: Weşanxaneyê Avestayê.

Çavkanîyên Dijîtal

Mahmut Beğik. FATMA ISA: Dengbeja Kurd ya Geleri. Dîroka Gihandinê:16.12.2021. <http://kurdist.ru/2012/09/13/fatma-isa-dengbeja-kurd-ya-geleri/>

Abdulsalam Akıncı. Erivan Radyosu'nun yaşıyan son kadındengbêji: AslıkaQadir. Dîroka Gihandinê: 21.11.2021.

<https://www.gazeteduvar.com.tr/kultur-sanat/2020/05/17/erivan-radyosunun-yasayan-son-kadin-dengbeji-aslika-qad>

Pirîskê Mihoyî. Dengbêja Nemir Belga Qado. Dîroka Gihandinê: 12.03.2022. <https://www.bernamegeh.org/2021/09/09/dengbeja-nemir-belga-qado-piriske-mihoyi/>

198 | Prîskê Mihoyî. Dengbêja gelêrî û xwediya strana "Miho" Fatima Îsa. Dîroka Gihandinê: 25.02.2022. Dengbêja gelêrî û xwediya strana "Miho" Fatima Îsa | www.avestakurd.net

Albama Zadina Şekir û Hemîdê Mecîd. (Hekimo) 1998. Kom mûzik. Dîroka Gihandinê:09.03.2022. <https://music.youtube.com/channel/UCLShxeZZ-vrLRVpt-llSyvQ>

Aslıka Qadir. Li ba xuşk u birên xwe, yên li xerîbiyê. Dîroka Gihandinê: 4.04.2021. <https://rojvakurd.com/li-ba-xusk-u-biren-xwe-yen-li-xeribiye/>

Ferîd Mîtan. Hunermenda Kurd Aslıka Qadir: "Miletê ku hurmet û siyanetê nede hunermendên xwe, ew tu carî nabe milet". Dîroka Gihandinê.16.02.2022. <https://buyerpress.com/kurdi/?p=11205>

Aslıka Qadir. "Miletê Êzîdî Li Ermenistanê Çê Bû." Dîroka Gihandinê:16.02.2022. <https://krd.riataza.com/2018/01/19/milete-ezidi-li-ermenistane-ce-bu/>

Abdurrahman Gümğüm, “Kürt folkloru ve Reso’nun stranlarında Kürt folklor unsurları - 1” Dîroka Gihandinê: 21.06.2022.

“Welatê me Kurdistan e “Aslîka Qadir - Temurê Xelil. Dîroka Gihandinê: 25.10.2021. https://www.youtube.com/watch?v=xCkm0-4_1vI

Çeliker Rewşan. Dengên Bakûr. Dîroka Gihandinê: 12.02.2021. <https://www.youtube.com/watch?v=sUTMaBaB4Yw>

Can Dündar. Hazan Cane davası. Dîroka Gihandinê: 17.02.2022. <https://artigercek.com/guncel/hozan-cane-davasi-134386h>

Celal Badıkanlı. Belgefilma Reso. Dîroka Gihandinê: 16.12.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=AiR84j5L-mU>

Ferid Demirel. Erivan Radyosu’nun 900 Şarkılık Kürtçe Arşivi Dijital Platformlarda. Dîroka Gihandinê: 21.10.2021. <https://m.bianet.org/bianet/sanat/223461-erivan-radyosu-nun-900-sarkilik-kurtce-arsivi-dijital-platformlarda>

İkram Oğuz. Dengbêja dengzêrîn: Sûsîka Simo. Dîroka Gihandinê: 10.01.2022. <https://krd.riataza.com/2021/11/22/dengbeja-dengzerin-susika-simo/>

| 199

Lîsteya Hevpeyvînan:

Zeyneb Yaş: Dîroka Jidayikbûnê: 1974, Sêrt - Zimanê Fransî û Perwerdehî. Vekolera Çande û Muzekar.

Têmûrê Xelil: Dîroka Jidayikbûnê: 1949, Erîvan. Xwendina lîsansê: matematîk-fîzîk. Pişe: Rojnamevan û xebatkarê Radyoya Erîvanê.

Mehmud Evdila (Mahmut Beğik): Dîroka Jidayikbûnê: 1958, Qozlix-Hezoya Herêma Xerza. Mamosteyê Îngillîzî, Vekoler.

Aslîka Qadir: Dîroka Jidayikbûnê: 1954, Erîvan, dengbêj, zîmannas.